

DIMENZIJE ETNOCENTRIZMA I NACIONALNA PRIPADNOST

Zlatko ŠRAM
Hrvatsko akademsko društvo, Subotica

UDK: 159.922.4.072.59(497.113)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 27. 4. 2000.

Cilj je ovoga rada bio utvrditi (1) nalaze li se pojedini stavovi prema vlastitoj i tuđoj naciji u takvim međusobnim relacijama da na latentnoj razini formiraju interpretabilne, relativno neovisne dimenzije etnocentrizma i (2) razlikuju li se značajno međusobno Hrvati, Mađari, Jugoslaveni, Srbi i ispitanici iz hrvatskoga nacionalnog korpusa koji su se nacionalno izjasnili samo kao Bunjevci s obzirom na stupanj internalizacije pojedinih dimenzija etnocentrizma. Istraživanje je provedeno na uzorku odrasle opće populacije (N=396) u Subotici. Konstruirali smo skalu Etno-1 (26 čestica) i primijenili faktorsku analizu koja je ukazala na postojanje tri latentne dimenzije etnocentrizma: nacionalnu zatvorenost, nacionalnu afektivnu vezanost i mentalitet nacionalnoga opsadnog stanja. Kanoničkom diskriminativnom analizom utvrdili smo da se pripadnici različitih nacionalnih skupina međusobno razlikuju s obzirom na stupanj internalizacije pojedinih latentnih dimenzija etnocentrizma. Interfaktorske korelacije su takve veličine da ukazuju na postojanje mogućnosti konstruiranja skale neke vrste generalnoga etnocentrizma.

Zlatko Šram, Hrvatsko akademsko društvo, Ivana Milutinovića 52, 24000 Subotica, Jugoslavija. E-mail: sram.had@tippnet.co.yu

UVOD

Ozbiljan se problem pojavljuje i mnoge nejasnoće kad treba odrediti definiciju onoga što se podrazumijeva pod etnocentrizmom. Nedostatak konceptualne jasnoće, nekonzistentnosti i naizmjenična uporaba različitih termina obilježja su studija koje se bave tom problematikom. Isto tako, postoje različita empirijska istraživanja strukture etnocentrizma provedena primjenom različitih skala, na različitim uzorcima i primjenom različitih matematičko-statističkih postupaka u analizi re-

zultata istraživanja i u različitim društvenim kontekstima. Dimenzijama etnocentrizma davani su različiti nazivi, kao što su patriotizam (Adorno i sur., 1950.; Doob, 1964.), nacionalizam (Ferguson, 1942.; Kosterman i Feshbach, 1989.), nacionalna vezanost (Rot i Havelka, 1973.; Đurić, 1978.; Šiber, 1985.), nacionalna isključivost (Uzelac i sur., 1987.; Šram, 1992.; Šiber, 1998.), nacionalistički patriotizam (Eysenck, 1954.; Šram, 1995.), kleronacionalizam (Wolf, 1989.), mentalitet opsadnoga stanja (Bar-Tal, 1992.), a neki govore samo o etnocentrizmu (Eisinga i sur., 1990.; Hassan, 1978.; Ray, 1984.). Kompleksnost stavova, osjećaja i motiva koji utječu na formiranje odnosa prema vlastitoj i drugim etničkim skupinama govore o tome da se ne mogu konstruirati jednodimenzionalni ili čak dvodimenzionalni koncepti etnocentrizma. U svojoj definiciji etnocentrizma Kellas (1991.) drži da je etnocentrizam bazično psihološki termin i ako se općenito rabi u proučavanju društvenih i političkih procesa. U biti je povezan s psihološkim pristranostima prema vlastitoj i tuđoj etničkoj skupini u smislu postojanja povoljnijih stavova prema vlastitoj, a nepovoljnijih prema tuđoj etničkoj skupini. Šiber (1998.) etnocentrizam definira kao sustav stavova koji polazi od superiornosti vlastite socijalne skupine i njezinih vrijednosti u usporedbi s drugima, a proizlazi iz grupocentrizma, to jest iz potrebe pojedinca za pripadanjem i identifikacijom. Zvonarević (1989.) govori o etnocentričkom sindromu koji se sastoji od četiri međusobno povezane i uvjetovane osobine: inferiornost, grandomanija, proganjanje i agresivnost. Šiber (1998.) konceptualno razlikuje etnocentrizam od nacionalizma (nacionalizam definira kao politički strukturiran i osmišljen sustav stavova i tretira ga ponajprije kao politički fenomen), a kod Zvonarevića te konceptualne distinkcije jedva postoje. Ideološka kontaminacija Zvonarevićeve socijalnopsihološke interpretacije i konceptualizacije nacionalnih i međunacionalnih odnosa može se najbolje vidjeti u njegovu oštrom razlikovanju nacionalizma od patriotizma. Prema njegovu mišljenju (1989.) nacionalizam je iskvaren, otrovan plod etnocentrizma, dok je patriotizam moralan, potreban i koristan izdanak etnocentrizma. Patriotizam, kaže on, nema vrijednosnih elemenata i nema nacionalne mržnje, a nacionaliste naziva beskrupuloznim političkim gangsterima. Često se nacionalizam, odnosno u biti etnocentrizam, stavljao u suprotnost s internacionalizmom. Konceptiju internacionalizma kao jednoga pola jedinstvene dimenzije na kojoj je nacionalizam drugi pol zamagljuje činjenica da je riječ o fundamentalno različitim dimenzijama. Kosterman i Feshbach (1989.) utvrdili su vrlo nisku interfaktorsku korelaciju između nacionalizma, kako su nazvali dobiveni faktor, i internacionalizma (-.18). Šram (1992.) je utvrdio nisku interfaktorsku korelaciju između nacionalne

zatvorenosti i kozmopolitizma (-.22), a isto tako i nisku inter-faktorsku korelaciju između kozmopolitizma i nacionalnih predrasuda (-.18). Teško je pretpostaviti da je etnocentrizam kontinuirana varijabla na kojoj jedan ekstrem označava nacionalnu isključivost, a drugi nacionalnu negaciju, odnosno da ne postoje relativno nezavisne dimenzije etnocentrizma. Dekker i Malová (1994.) odnos prema nacionalnom prikazuju kao svojevrsnu hijerarhijsku (piramidalnu) strukturu: nacionalna identifikacija, nacionalna vezanost, nacionalni ponos, nacionalna superiornost, nacionalizam. Šiber (1998.) je potpuno u pravu kad postavlja pitanje može li se tom problemu pristupiti kao jednodimenzionalnom odnosu na temelju kontinuuma, ili je pak riječ o diskontinuiranom odnosu u kojem se u jednom trenutku pozitivan stav prema vlastitom pretvara u negativan stav prema tuđem. Na temelju dosada izloženoga vidimo svu kompleksnost proučavanja koncepta kao što je etnocentrizam koji se tako olako tretira kao sam po sebi razumljiv.

Uzroci etnocentrizma i objašnjenja njegovih različitih javnih oblika su kompleksni i predmet su proučavanja različitih sociobioloških, psiholoških i socioloških studija i istraživanja (Le Vine i Campbell, 1972.; Adorno i sur., 1950.; Forbes, 1985.; Reynolds i sur., 1987.). Najteže i najkontroverznije područje u proučavanju etnocentrizma jest pokušaj pronalazjenja generalnoga objašnjenja njegova postojanja. Jedni ga pokušavaju objasniti nečim što nazivaju ljudskom prirodom, imajući na umu instinktivna ponašanja i genetsko naslijeđe (van den Berghe, 1981.; Shaw i Wong, 1989.), a drugi ga objašnjavaju stavljanjem u određeni povijesni, kulturni i ekonomski kontekst (Deutsch, 1966.; Hechter, 1975.; Gellner, 1983.; Anderson, 1983.; Smith, 1986.). U svakom slučaju, u teoriji ljudske prirode nalazi se samo nuždan, ali ne i dostatan uvjet za objašnjenje različitih manifestacija etnocentrizma (Kellas, 1991.). Prema tome, kako bismo imali, uz nuždan i dostatan uvjet za objašnjenje pojavljivanja etnocentrizma i njegove socijalnopsihološke strukturiranosti, moraju se uzeti u obzir objašnjenja koja se nalaze izvan ljudske prirode.

Budući da u ovom radu namjeravamo istražiti strukturiranost etnocentrizma dobivenu na temelju stavovskih reakcija, ukratko ćemo izložiti konceptualizaciju i funkciju stava u socijalnoj psihologiji. Rokeach (1960.) definira stav kao relativno trajnu organizaciju vjerovanja u svezi s objektom ili situacijom koja predisponira pojedinca da reagira na određen poželjan način. Svako vjerovanje unutar stavovske organizacije ima kognitivnu, afektivnu i bihevioralnu komponentu. Kad Rokeach govori o konceptu organizacije stava, ukazuje na to da postoje brojne strukturalne dimenzije koje se često upotrebljavaju kako bi se opisala organizacija nekoliko međusob-

no zavisnih dijelova unutar cjeline. Te se dimenzije mogu, s većom ili manjom teškoćom, upotrijebiti u tome da se organizacija stava opiše kao (1) nekoliko vjerovanja sadržanih unutar stava, (2) nekoliko stavova unutar stavovskog sustava ili (3) kao vjerovanja, stavovi i vrijednosti unutar totalnoga kognitivnog sustava. U svojem konceptu organizacije stava Rokeach navodi: (a) diferencijaciju, (b) centralnost, (c) generalnost i (d) širinu stava. Diferencijacija se odnosi na stupanj artikulacije različitih dijelova unutar cjeline. Sinonim za diferencijaciju je kompleksnost ili multipleksnost stava (Krech, Crutchfield i Ballachey, 1962.). Diferencijacija stava odnosi se na stupanj artikulacije različitih dijelova unutar cjeline. Rokeach govori o "segregaciji", "izolaciji" i "kompartimentalizaciji" dijelova unutar psihološke cjeline kadgod dva ili više dijelova unutar cjeline nisu funkcionalno integrirani ili se ne vidi da su u korelaciji jedan s drugim. Druga organizacijska varijabla je centralnost stava. Dijelovi su shvaćeni kao poredani uzduž jedne centralno-periferne dimenzije unutar koje su centralni dijelovi salijentni ili važniji, otporniji na promjene, i ako se promijene, imaju relativno veći učinak na ostale dijelove. Generalnost stava odnosi se na mogućnost predikcije postojanja nekoga drugog stava na temelju poznavanja određenoga vjerovanja, ili na temelju jednoga verbalnog iskaza možemo predvidjeti neverbalno ponašanje. Širina stava odnosi se na totalni raspon ili spektrum relevantne društvene stvarnosti koja je aktualno prisutna unutar cjeline.

Katz (1960.) definira stav kao predispoziciju pojedinca da povoljno ili nepovoljno procjenjuje određene simbole ili aspekte njegova svijeta. Prema njegovu mišljenju stavovi sadrže kognitivne, afektivne i bihevioralne komponente. Kognitivni i afektivni elementi opisuju objekt stava, njegove karakteristike i njegove relacije s drugim objektima, a bihevioralnu komponentu stava on naziva "djelatnom komponentom" koja se u biti odnosi na ponašanje pojedinca temeljeno na internalizaciji pojedinoga stavovskog sustava. Abelson (1972.) navodi da su korelacije koje bi se mogle očekivati između ponašanja i iskazanih stavova često niske ili pak izostaju, pa ih stoga konceptualno tretira kao odvojene entitete. Abelson pruža jake argumente za preispitivanje fenomenološki bitnih aspekata stava. Drži da je ponašanje temeljeno na stavu (*attitudinal behavior*) u biti situacijski determinirano, odnosno da anticipirane posljedice ponašanja determiniraju njegovo pojavljivanje ili nepojavljivanje. Na primjer, netko može biti opisan kao osoba koja ima negativan stav prema određenoj etničkoj skupini. Kako bismo opisali takvu osobu, morali smo promatrati njezino verbalno i neverbalno ponašanje u prisutnosti člana etničke skupine prema kojoj gaji negativne stavove. U mno-

gim slučajevima bihevioralna diskrepancija sastoji se od odgovora danih na određenoj skali stavova s jedne strane i ponašanja koja pojedinac manifestira u stvarnoj prisutnosti objekta prema kojem su usmjereni njegovi stavovi s druge strane. Osoba koja daje odgovore u upitniku na takav način da oni reflektiraju predrasude prema članovima određene etničke skupine može se ponašati sasvim uljudno prema pojedincima te skupine kad se osobno s njima sretne. Takva osoba ne mora izbjegavati socijalne kontakte s određenim pojedincima, iako im, na primjer, može negirati pravo ili potrebu da imaju nastavu u školama na svojem materinskom jeziku. Mnogi su istraživači uočili primjere diskrepancije između onoga što pojedinac kaže i onoga što radi s obzirom na objekt stava. Te očigledne nekonzistentnosti ili čak kontradikcije između stavova određene osobe i njezina ponašanja u specifičnoj situaciji ponukale su neke socijalne teoretičare da stav jednostavno definiraju kao vrstu ponašanja koje je pod kontrolom specifičnoga socijalnog konteksta (McGinnies, 1970.; Terhune, 1963.; Staub, 1989.). Brojna istraživanja pokazuju da stvarnost u koju se vjeruje određuje i stavove skupine i ponašanje skupine, uključujući i njihove interpersonalne odnose. Naglasak je više na situacijskoj kontroli nego na kognitivnoj medijaciji u bihevioralnom konceptu stava. Često se prihvaća činjenica da funkcija stava nije samo u tome što usmjerava ponašanje već mu daje i energiju. Stavovima se na taj način pridaje dinamička, isto kao i strukturalna funkcija (King i McGinnies, 1972.). Relativno je mali broj socijalnih psihologa koji drže da stavovi imaju motivacijsku snagu. Većina njih stavovima pridaje direktivnu funkciju. Čak i ako se stav tretira kao intervenirajuća varijabla, imajući čisto direktivnu funkciju, potrebno ga je situirati u uvjete koji mu prethode i uvjete koji su njegova posljedica. Cohen (1972.) kaže da je stav kao koncept jedna apstrakcija, medijatorska varijabla djelomično definirana u terminima prethodnih uvjeta (*antecedent conditions*) i ponašanja koje je posljedica tih uvjeta (*consequent behaviors*). Može se, stoga, pretpostaviti da je dispozicija prema određenoj etničkoj skupini latentna u repertoaru ponašanja pojedinca sve dok nije "probuđena" nekim relevantnim socijalnim ili političkim podražajem.

Postoje različiti teorijski pristupi u pogledu funkcije koju stav ima u psihologiji pojedinca. Ovdje ćemo naznačiti neke od teorija za koje držimo da bi mogle biti relevantne za objašnjenje nalaza našega istraživanja. Teorija ravnoteže koju je postavio Heider (1946., 1958.) bavi se s tri različita tipa elementa: (1) postojanje osobe u čijem se iskustvu odvijaju procesi, (2) postojanje neke druge osobe koja je percipirana i (3) postojanje percipiranoga događaja, ideje ili stvari. Uravnoteže-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 11 (2002),
BR. 1 (57),
STR. 1-22

ŠRAM, Z.:
DIMENZIJE...

nim stanjem Heider drži stanje u kojem se sve nalazi u skladu, bez ikakvoga stresa. Osjećaj sklada se, na primjer, događa kad se pozitivno vrednovani elementi percipiraju kao da su međusobno složni ili povezani. Valja naglasiti da ravnoteža nije stanje koje karakterizira stvarne odnose među elementima, već više karakterizira percepciju ili iskustvo koje osoba ima u svezi s odnosom među elementima. Kad god osoba iskusi odsutnost ravnoteže, pojavljuje se osjećaj stresa ili napetosti i tendencija da se nešto promijeni kako bi se ponovno uspostavila ravnoteža. Afektivno-kognitivna teorija dosljednosti koju je postavio Rosenberg (1956., 1960.) jedna je aplikacija Heiderovih načela koja se odnose na probleme strukture i promjene stava. Prema Rosenbergovu mišljenju psihološka struktura stava je set funkcionalnih odnosa među komponentama: promjena u jednoj komponenti dovest će do promjene u drugoj komponenti. On shvaća strukturu stava kao homeostatički sustav koji teži tome da zadrži dosljednost (konzistentnost) u odnosima među komponentama. Kad promjena u jednoj komponenti producira nedosljednost koja je veća od praga tolerancije koju pojedinac posjeduje, dolazi do reorganizacije aktiviteta. Taj aktivitet može poprimiti bilo koji od četiri oblika: (1) pojedinac može odbiti komunikaciju koja producira nedosljednost i na taj način ponovno uspostaviti prijašnju strukturu stava; (2) cjelokupna struktura stava se može fragmentirati, na primjer, ako se netko suoči s uvjerljivom porukom da su neke etničke skupine neprijateljski raspoložene, on može fragmentirati strukturu svojega stava na taj način što će "odlučiti" da su neki članovi određene etničke skupine neprijatelji, a neki prijatelji; (3) induktivna kognitivna promjena u strukturi stava producira afektivnu promjenu; (4) inducirana afektivna promjena u strukturi stava producirat će kognitivnu promjenu. Teorija podudarnosti Osgooda i Tannenbauma (1955.), odnosno teorija kongruencije razvijena je na temelju Heiderova rada. Podudarnost je Osgoodov i Tannenbaumov naziv za ravnotežu. Nepodudarnost postoji ako je netko visoko cijenio svojega prijatelja koji je održao politički neprijateljski govor prema pripadnicima njegove etničke skupine. Kad je stvorena nepodudarnost povezivanjem dva objekta koji se sude, stvara se potreba za ponovnom uspostavom podudarnosti. Promjena se manifestira u promjeni evaluacije povezanih objekata. Usprkos razlikama u nazivima, Heiderova teorija ravnoteže, Rosenbergova teorija afektivno-kognitivne dosljednosti i Osgoodova i Tannenbaumova teorija podudarnosti predstavljaju istu temeljnu tendenciju da se razriješi nedosljednost afekata između objekata koji se nalaze u međusobnim odnosima. Prema Festingerovoj (1957.) teoriji kognitivne disonancije, kognitivni elementi su osnovne jedinice. To

su one stvari, kaže Festinger, koje se odnose na znanje ili vjervovanja koja pojedinac ima o samome sebi, svojem ponašanju i svojoj okolini. Neki se kognitivni elementi percipiraju kao da su u međusobnim odnosima, a neki se ne percipiraju na taj način. Bilo koji "nerazuman" ili nelogičan odnos među elementima dostatan je da se stvori disonancija (nesklad). Ako pojedinac javno iznosi svoj stav koji se nalazi u diskrepanciji s njegovim stvarnim privatnim mišljenjem, u njemu se stvara disonancija. Konsonantni odnosi se događaju kad jedan kognitivni element slijedi iz drugoga kognitivnog elementa. Prema Festingerovu mišljenju veličina disonancije ovisi o dvije stvari: (1) o važnosti elemenata i (2) o proporciji relevantnih elemenata koji su disonantni. Što je veća važnost elemenata i što je veća proporcija elemenata koji su disonantni, to će biti veća disonancija. Što je veća veličina disonancije, to će biti veća potreba za redukcijom disonancije.

Katz (1960.) navodi glavne funkcije koje stavovi mogu imati za ličnost, a mogu se svrstati prema njihovoj motivacijskoj osnovi: (1) na prilagodbenu funkciju, (2) na ego obrambenu funkciju, (3) na vrijednosno-ekspresivnu funkciju i (4) na spoznajnu funkciju. Prilagodbena funkcija temelji se na činjenici da ljudi teže maksimalizirati nagrade i minimalizirati kazne u svojoj vanjskoj okolini. Ego obrambena funkcija sastoji se od mehanizma kojim pojedinac štiti svoj ego od vlastitih neprihvatljivih impulsa i od spoznaja o prijetećim silama koje dolaze izvana te reducira anksioznost stvorenu tim problemima. Vrijednosno-ekspresivna funkcija sastoji se od izražavanja pozitivnoga stava prema centralnim vrijednostima i vrednovanja tipova ličnosti s kojima se pojedinac identificira. Spoznajna funkcija manifestira se u traženju znanja kako bi se dalo značenje nečemu što bi inače bio neorganiziran i kaotičan univerzum. Ljudi, naime, imaju potrebu za standardima ili referentnim okvirima za razumijevanje svojega svijeta, a stavovi pomažu u uspostavljanju takvih standarda.

Polazeći od teorijske konceptualizacije i funkcije stava u socijalnoj, ali i u političkoj psihologiji, te utjecaja društvenoga konteksta na internalizaciju stava, u ovom smo radu nastojali utvrditi (1) nalaze li se pojedini stavovi prema vlastitoj i tuđoj naciji u takvim međusobnim relacijama da na latentnoj razini formiraju strukture nacionalne svijesti koje se mogu interpretirati kao dimenzije etnocentrizma i (2) razlikuju li se značajno međusobno Hrvati, Mađari, Jugoslaveni, Srbi i oni ispitanici koji su se nacionalno izjasnili samo kao Bunjevci s obzirom na stupanj internalizacije pojedinih dimenzija nacionalne svijesti.

Pošli smo od hipoteze o postojanju bihevioralne i afektivne dimenzije etnocentrizma koje ne moraju nužno biti integralni dio određene strukturiranosti nacionalne svijesti.

METODA

Ispitanici

Uzorak ispitanika formiran je na temelju biračkih popisa gradske populacije u Subotici (sustavno slučajni uzorak) kojim je obuhvaćeno 46 posto žena i 54 posto muškaraca, a s obzirom na nacionalnu pripadnost u uzorku je bilo 34 posto Mađara, 17 posto Hrvata, 18 posto Jugoslavena, 19 posto Srba, i 12 posto ispitanika koji su se nacionalno izjasnili samo kao Bunjevci. Uzorkom je obuhvaćeno 396 ispitanika.

Postupak

U sklopu širega političko-psihološkog istraživanja izvršeno je anketiranje odraslih građana Subotice. Anketari su dobili adrese potencijalnih ispitanika koji su individualno ispunjavali upitnik u svojim domovima. Istraživanje je provedeno u okviru Centra za društvena istraživanja u Subotici.

Mjerni instrumenti

Konstruirali smo skalu Etno-1 Likertova tipa od 26 čestica (tvrdnji) koja je obuhvaćala sljedeće komponente i varijable: (1) bihevioralnu komponentu ili potencijal: a) selektivnost, b) pristranost, c) nepovjerenje; (2) afektivnu komponentu: a) ljubav, b) samožrtvovanje, c) personalnu identifikaciju, d) naciju kao proširenu obitelj; (3) kognitivnu komponentu: a) superiornost, b) predrasude, c) homogenizaciju, d) mobilizaciju, e) ugroženost, f) zavjeru, g) ksenofobiju. Unutarnja konzistentnost skale Etno-1 mjerena Cronbach alfa iznosi 0.95 što ukazuje na visoku pouzdanost skale.

REZULTATI

Faktorska analiza skale etnocentrizma (Etno-1)

Na temelju korelacijske matrice od 26 manifestnih varijabla faktorskom su analizom uz *varimax* rotaciju ekstrahirana tri faktora, odnosno tri latentne dimenzije etnocentrizma čije su svojstvene vrijednosti (*eigenvalue*) veće od 1, a koje zajedno objašnjavaju 64,2 posto varijance. Pri identifikaciji faktora u obzir su uzete varijable čija su faktorska zasićenja 0.40 i veća. Faktorske su strukture prikazane u tablici 1. Prvi faktor koji smo nazvali *Nacionalna zatvorenost* u svojoj strukturi sadrži socijalno interakcijsku selektivnost (varijable: često se najbolje osjećam u onom društvu u kojem su svi pripadnici moje nacije; kad bih bio u položaju osobno odlučivati o tome tko će dobiti posao najvjerojatnije bih nastojao dati prednost kandidatu moje nacionalnosti; ne bi se trebalo miješati s drugim na-

cijama putem nacionalno mješovitih brakova), međunacionalno nepovjerenje (varijable: ponekad osjećam da mi je teško biti iskren prijatelj s osobama druge nacionalnosti; otvorenost i iskrenost prema drugim nacijama ponekad više šteti nego što koristi; nacionalno mješoviti brakovi su često osuđeni na propast; treba biti oprezan i suzdržan prema pripadnicima drugih nacija čak i onda kad nam se prikazuju kao prijatelji), nacionalne predrasude (varijabla: nacionalna pripadnost pojedinca najčešće određuje lične osobine i karakter čovjeka), osjećaj nacionalne superiornosti (varijable: u mojoj naciji ima manje nepoštenja i licemjerja nego u nekim drugim nacijama; u usporedbi s drugim nacijama moja je nacija inteligentnija; moja je nacija historijski i politički zrelija od drugih nacija). Faktor objašnjava 46,8 posto varijance.

Drugi faktor koji smo nazvali *Nacionalna vezanost* sadrži doživljavanje vlastite nacije kao proširenog Ja (spreman sam sve žrtvovati za interese i dostojanstvo svoje nacije; često se naljutim kad netko loše govori o mojoj naciji; uvredu nanijetu mojoj naciji ponekad doživljavam kao napad na vlastitu ličnost), doživljavanje vlastite nacije kao proširene obitelji (varijabla: pripadnike svoje nacije bi trebalo smatrati kao svoju braću i sestre), identifikaciju osobne i nacionalne sudbine (varijabla: svaki čovjek treba shvatiti da je sudbina njegove nacije ujedno i njegova osobna sudbina) i potrebu za nacionalnom homogenizacijom (varijable: kad je u pitanju nacionalno jedinstvo onda ne bi smjelo biti političkih neslaganja među pripadnicima moje nacije; svi pripadnici moje nacije moraju se međusobno čvrsto držati ako ne želimo doživjeti nacionalnu propast; samo jaki vođa moga naroda može zaštititi naše nacionalne interese). Faktor objašnjava 9,9 posto varijance.

Treći faktor nazvali smo *Mentalitet nacionalnog opsadnog stanja*, a sadrži uvjerenje o postojanju međunacionalne zavjere (varijable: moj narod ima mnogo neprijatelja; svijet ništa dobro ne misli mojem narodu; ima dosta izdajnika među pripadnicima moje nacije), nacionalne ugroženosti (varijable: ponekad se osjećam nacionalno ugroženim od pripadnika drugih nacija; imam ponekad dojam da su se neke nacije urotile protiv moga naroda; ponekad imam takav osjećaj da mi pripadnici drugih nacija rade iza leđa) i ksenofobije (varijabla: strancima ne treba previše vjerovati i s njima kontaktirati). Faktor objašnjava 7,4 posto varijance.

Kako bismo utvrdili postoji li povezanost između dobivenih latentnih dimenzija etnocentrizma, izvršili smo faktorsku analizu uz oblimin rotaciju. Faktorske strukture ekstrahirane *varimax* solucijom korespondiraju s faktorskim strukturama ekstrahiranim oblimin solucijom. Veličina dobivenih interfaktorskih korelacija upućuje na postojanje jednoga generalnog faktora etnocentrizma (tablica 2).

Varijabla	Zasićenje
Faktor 1: Nacionalna zatvorenost	
Ponekad osjećam da mi je teško biti iskren prijatelj s osobama druge nacionalnosti	.82
Kad bih bio u položaju osobno odlučivati o tome tko će dobiti posao najvjerojatnije bih nastojao dati prednost kandidatu moje nacionalnosti	.81
U mojoj naciji ima manje nepoštenja i licemjerja nego u nekim drugim nacijama	.81
Treba biti oprezan i suzdržan prema pripadnicima drugih nacija čak i onda kad nam se prikazuju kao prijatelji	.80
U usporedbi s drugim nacijama, moja je nacija inteligentnija	.78
Ne bi se trebalo miješati s drugim nacijama putem nacionalno mješovitih brakova	.77
Često se najbolje osjećam u onom društvu u kojem su svi pripadnici moje nacije	.76
Nacionalno mješoviti brakovi su često osuđeni na propast	.76
Moja nacija je historijski i politički zrelija od drugih nacija	.72
Otvorenost i iskrenost prema drugim nacijama ponekad više šteti nego koristi	.70
Nacionalna pripadnost pojedinca najčešće određuje lične osobine i karakter čovjeka	.67
Faktor 2: Nacionalna vezanost	
Često se naljutim kad netko loše govori o mojoj naciji	.79
Svi pripadnici moje nacije moraju se međusobno čvrsto držati ako ne želimo doživjeti nacionalnu propast	.79
Kad je u pitanju nacionalno jedinstvo onda ne bi smjelo biti političkih neslaganja među pripadnicima moje nacije	.78
Svaki čovjek treba shvatiti da je sudbina njegove nacije ujedno i njegova osobna sudbina	.73
Uvreda nanijetu mojoj naciji ponekad doživljam kao napad na vlastitu ličnost	.71
Pripadnike svoje nacije bi trebalo smatrati kao svoju braću i sestre	.66
Spreman sam sve žrtvovati za interese i dostojanstvo svoje nacije	.62
Samo jaki vođa moga naroda može zaštititi naše nacionalne interese i slobodu	.40
Faktor 3: Mentalitet nacionalnog opsadnog stanja	
Moj narod ima mnogo neprijatelja	.81
Svijet ništa dobro ne misli mojem narodu	.79
Ima dosta izdajnika među pripadnicima moje nacije	.78
Strancima ne treba previše vjerovati i s njima kontaktirati	.68
Imam ponekad dojam da su se neke nacije urotile protiv moga naroda	.66
Ponekad imam takav osjećaj da mi pripadnici drugih nacija rade iza leđa	.60
Ponekad se osjećam nacionalno ugroženim od pripadnika drugih nacija	.42

📌 **TABLICA 1**

Faktorska struktura skale Etno-1

Faktor	F1	F2	F3
F1 Nacionalna zatvorenost	1.00		
F2 Nacionalna vezanost	.51	1.00	
F3 Mentalitet nacionalnog opsadnog stanja	.45	.43	1.00

📌 **TABLICA 2**

Interfaktorske korelacije

Utjecaj nacionalne pripadnosti na latentnu konfiguraciju dimenzija etnocentrizma

Kako bismo utvrdili razlikuju li se Hrvati, Mađari, Jugoslaveni, Srbi i ispitanici koji su se nacionalno izjasnili samo kao Bunjevci prema svojim rezultatima na latentnim varijablama etnocentrizma, provedena je kanonička diskriminacijska anali-

za. Rezultati kanoničke diskriminacijske analize ukazuju na postojanje dvije statistički značajne diskriminacijske funkcije derivirane na temelju nacionalne pripadnosti ispitanika, s vrijednostima Wilksove lambde .85 ($p < .000$), .96 ($p < .05$), svojstvenim vrijednostima (*eigenvalue*) .11, .04, i kanoničkim korelacijama .32, .20. Strukture diskriminacijskih funkcija prikazane su u tablici 3, a položaj grupnih centroida na diskriminacijskim funkcijama u tablici 4. Strukturu prve značajne diskriminacijske funkcije najviše opisuje mentalitet nacionalnoga opsadnog stanja (.76). Nacionalna zatvorenost i nacionalna afektivna vezanost također značajno sudjeluju u formiranju te diskriminacijske funkcije (.45, .40). Taj kanonički faktor u biti ukazuje na postojanje generalnoga faktora etnocentrizma u kojem mentalitet nacionalnoga opsadnog stanja ima najveću centralnost. Centroidi skupina ukazuju na to da prva značajna diskriminacijska funkcija u najvećoj mjeri odvaja Srbe ($C = .44$) od Jugoslavena ($C = -.51$) i Mađara ($C = -.30$), a Hrvati i Bunjevci nalaze se "negdje između" ($C = -.03$, $C = .08$). Vidimo, dakle, da Srbi iskazuju veći stupanj etnocentrizma u čijoj strukturi je mentalitet nacionalnoga opsadnog stanja centralna komponenta. Strukturu druge značajne diskriminacijske funkcije u pozitivnom smjeru opisuje nacionalna zatvorenost (.87), a u negativnom smjeru mentalitet nacionalnoga opsadnog stanja (-.51). Centroidi skupina ukazuju na to da druga diskriminacijska funkcija u najvećoj mjeri odvaja Hrvate ($C = .32$) od ostalih nacionalnih skupina. Kod Hrvata je, dakle, prisutna nacionalna zatvorenost uz istodobnu snažnu odsutnost percepcije kolektivne nacionalne ugroženosti koja se nalazi u pozadini političko-psihološke strukture mentaliteta nacionalnoga opsadnog stanja.

☛ **TABLICA 3**
 Standardizirani koeficijenti i strukture značajnih diskriminacijskih funkcija

Varijabla	Standardizirani koeficijenti		Koeficijenti strukture	
	F1	F2	F1	F2
Mentalitet nacionalnog opsadnog stanja	.79	-.49	.76	-.51
Nacionalna zatvorenost	.47	.85	.45	.87
Nacionalna vezanost	.43	-.02	.40	-.02

☛ **TABLICA 4**
 Centroidi skupina na značajnim diskriminacijskim funkcijama

Skupine	F1	F2
Bunjevci	.08	.04
Hrvati	-.03	.32
Mađari	-.30	-.00
Jugoslaveni	-.51	-.26
Srbi	.44	-.12

RASPRAVA

Činjenica da su dobivena tri relativno nezavisna faktora govori o tome da se proučavanju etnocentrizma ne može pristupiti kao jednodimenzionalnomu konstruktumu. Nacionalna zatvorenost, nacionalna vezanost i mentalitet nacionalnoga opsadnog stanja nisu, dakle, one dimenzije nacionalne svijesti koje su u toj mjeri funkcionalno integrirane da bi upućivale na to kako je etnocentrizam kontinuirana varijabla. Prisutna je, dakle, određena vrsta, kako bi Rokeach (1960.) rekao, segregacija dijelova nacionalne svijesti unutar jedne psihološke cjeeline, to jest etnocentrizma. Pojedinci kod kojih je prisutan sindrom mentaliteta nacionalnoga opsadnog stanja neće nužno manifestirati nacionalnu zatvorenost, odnosno nacionalnu vezanost. Isto tako, pojedinci koji iskazuju nacionalnu zatvorenost neće nužno iskazivati nacionalnu vezanost. Drugim riječima, etnocentrizam u svojoj političko-psihološkoj strukturi sadrži konceptualno relativno odvojene bihevioralne, afektivne i kognitivne entitete.

Međutim, pojedini entiteti su funkcionalno integrirani u dimenzijama etnocentrizma, kao što su nacionalna zatvorenost s jedne i nacionalna vezanost s druge strane. Naime, multipleksnost strukture nacionalne zatvorenosti očituje se u visokoj međusobnoj korelaciji bihevioralnoga potencijala izraženog u obliku socijalno interakcijske selektivnosti i socijalne distanciranosti te kognitivne komponente izražene u obliku percipirane nacionalne superiornosti i predisponiranosti nacionalnim predrasudama. Nacionalna zatvorenost, kao što vidimo, ne mora nužno u svojoj strukturi sadržavati afektivnu involviranost, odnosno komponentu. Zatvaranje unutar etničke skupine ne mora ujedno značiti izražavanje velike ljubavi prema vlastitoj skupini, a niti nužno u sebi implicira suprotstavljavanje drugim etničkim skupinama. Nacionalna zatvorenost jednostavno može biti u funkciji političkoga samoobrambenog mehanizma i time poprimiti obilježja psihološke reaktivne formacije. Kad bismo se držali definicije etnocentrizma kao izražavanja pristranosti prema vlastitoj i tuđoj etničkoj skupini u smislu postojanja povoljnijih stavova prema vlastitoj, a nepovoljnijih prema tuđoj etničkoj skupini (Kellas, 1991.), ili pak ako ostanemo pri definiciji etnocentrizma kao sustava stavova koji polazi od superiornosti vlastite socijalne skupine i njezinih vrijednosti u usporedbi s drugima (Šiber, 1998.), vidimo sve nedostatnosti takvog definiranja fenomena etnocentrizma. Naime, osjećaj nacionalne superiornosti je samo jedan od elemenata kompleksnijega prostora etnocentrizma, a nikako glavna odrednica etnocentrizma.

Postavlja se pitanje je li percipiranje vlastite nacionalne superiornosti, odnosno prisutnost predrasuda uzrok nacio-

nalne zatvorenosti, ili je pak nacionalna zatvorenost uzrok postojanja nacionalnih predrasuda. Teško je govoriti o kauzalno-konsekventnom slijedu relacija između nacionalnih predrasuda i socijalno interakcijske selektivnosti, odnosno izbjegavanja pripadnika druge nacionalnosti. Prije će biti da su nacionalne predrasude i nacionalna zatvorenost funkcionalno povezane u smislu potrebe za reduciranjem kognitivne disonancije (Festinger, 1957.), odnosno potrebe za uspostavljanjem ravnoteže (Heider, 1946., 1958.) između vlastitoga aktualnog ili potencijalnog ponašanja i percipiranja pripadnika drugih nacionalnosti.

Multipleksnost strukture nacionalne vezanosti očituje se u visokoj korelaciji afektivne komponente izražene u obliku doživljavanja nacije kao proširenoga, odnosno drugoga. Ja i percipiranje nacije kao proširene obitelji te kognitivne komponente izražene u obliku identifikacije osobne i nacionalne sudbine i potrebe za nacionalnom homogenizacijom. Kao što vidimo, za nacionalnu vezanost karakteristična je snažna identifikacija personalnoga i nacionalno kolektivnoga. Nacionalna vezanost, međutim, ne podrazumijeva automatski gubljenje vlastitoga identiteta, odnosno zamjenu osobnoga identiteta nacionalnim identitetom, kao što tvrde neki autori. Vlastiti identitet zamijenit će s identitetom bilo kojega kolektiviteta oni pojedinci koji i inače pokazuju određene simptome dezintegracije ličnosti (Kuzmanović i Šram, 1999.). Imajući u vidu Rosenbergovu afektivno-kognitivnu teoriju dosljednosti (1956., 1960.), psihološka struktura nacionalne vezanosti bi bila set funkcionalnih odnosa između nacionalne identifikacije i uvida u potrebu za nacionalnom homogenizacijom. Na taj se način održava homeostatički sustav koji teži tome da zadrži dosljednost u odnosima između identifikacije i homogenizacije.

Nalazi našega istraživanja ne upućuju na postojanje hijerarhijske strukture nacionalne svijesti kakvu su predložili Dekker i Malová (1994.). Vidjeli smo, naime, da nacionalna identifikacija, nacionalna vezanost i nacionalni ponos u biti predstavljaju jedinstvenu političko-psihološku strukturu, odnosno da se nalaze u takvim međusobnim korelacijama da formiraju jednu unutarnju konzistentnu i homogenu dimenziju nacionalne svijesti. Ne može se, dakle, govoriti o tome da nacionalna vezanost proizlazi iz nacionalne identifikacije, da nacionalni ponos proizlazi iz nacionalne identifikacije i nacionalne vezanosti, da nacionalna superiornost proizlazi iz nacionalne identifikacije, nacionalne vezanosti i nacionalnoga ponosa, a da se na samom vrhu ove piramide nalazi nacionalizam, kao što to sugeriraju Dekker i Malová. Percipiranje superiornosti vlastite nacije ne sudjeluje u formiranju dobivene strukture nacionalne vezanosti koja u našem istraživanju o-

buhvaća većinu komponenata nacionalne svijesti sadržanih u hijerarhijskom modelu Dekkera i Malove. Postavljamo uopće pitanje smislenosti pristupanja problematici odnosa prema nacionalnom kao svojevrsnoj hijerarhijskoj strukturi.

Političko-psihološka struktura mentaliteta nacionalnoga opsadnog stanja ukazuje na kognitivnu komponentu o postojanju vanjskih i unutarnjih neprijatelja vlastite nacije, odnosno percepcija kolektivne nacionalne ugroženosti koja ima dodirnih točaka s nacionalnom kolektivnom paranojom.

Termin "mentalitet opsadnog stanja" uveo je Bar-Tal (1992.) na temelju koncepta "masada sindroma" (Bar-Tal, 1986.), definirajući ga kao stanje u kojem članovi skupine imaju centralno vjerovanje da ostatak svijeta ima snažne negativne, odnosno neprijateljske namjere prema skupini. To je vjerovanje povezano s drugim vjerovanjima, na primjer da su sami u svijetu, da drugi žele ugroziti njihovo biološko postojanje i da ne mogu ni od koga očekivati pomoć kad je ona potrebna. Članovi skupine vjeruju ne samo da su okruženi neprijateljskim susjedima već da su i sve ostale skupine neprijateljski prema njima raspoložene. Fenomen je određen činjenicom da se vjeruje u to da neprijateljske namjere postoje. To centralno vjerovanje koje skupina ima nije dispozicija ili trajno obilježje nego privremeno stanje duha koje može kraće ili duže trajati. To se stanje duha pojavljuje kad svijest o kolektivnoj ugroženosti postaje centralnom u kognitivnom repertoaru članova skupine.

Nalazi našega istraživanja pokazuju da mentalitet nacionalnoga opsadnog stanja ne mora nužno uključivati postojanje nacionalne zatvorenosti ili nacionalne vezanosti. Pojedinci, dakle, mogu biti pod snažnim utjecajem političke propagande ili zamišljenoga nacionalno-državnog projekta u čijoj pozadini leži svijest o kolektivnoj nacionalnoj ugroženosti, a da na manifestnoj razini ne iskazuju zatvorenost u socijalnoj interakciji s pripadnicima drugih nacija u svojem neposrednom okružju i da u emocionalnom smislu ne iskazuju visok stupanj nacionalne identifikacije i potrebe za homogenizacijom. Riječ je, dakle, o psihološkoj strukturi svijesti koja više ukazuje na određenu ideološku nego na komponentu nacionalne svijesti. Drugim riječima, mentalitet nacionalnoga opsadnog stanja može biti integralna komponenta određene nacionalne političke ideologije, ili pak njezin derivat.

Vidjeli smo da je mentalitet nacionalnoga opsadnog stanja u određenoj mjeri u korelaciji s nacionalnom zatvorenošću i nacionalnom vezanošću unutar srpske populacije i da su međunacionalne razlike upravo najveće u pogledu stupnja internalizacije takvog "sindroma" etnocentrizma. Politička propaganda o kolektivnoj ugroženosti srpskoga naroda kojoj su

već godinama Srbi izloženi od državnoga i političkog rukovodstva Srbije proizvela je takvu političko-psihološku, pa, u određenom smislu, i političko-ideološku matricu nacionalne svijesti. Iako brojna istraživanja pokazuju da stvarnost u koju se vjeruje određuje i ponašanje skupine (McGinnies, 1970.; Terhune, 1963.; Staub, 1989.), naši nalazi tek djelomično potvrđuju ta istraživanja. Oni više ukazuju na to da je ponašanje temeljeno na stavu situacijski determinirano, odnosno da anticipirane posljedice ponašanja determiniraju njegovo pojavljivanje ili nepojavljivanje. Nedosljednost među komponentama etnocentrizma djelomično se rješava fragmentacijom nacionalne svijesti, a djelomično potencijalnim reduciranjem odnosa u socijalnoj interakciji. Slijedeći Katzovu (1960.) motivacijsku osnovu koju stavovi mogu imati za ličnost pojedinca, mentalitet nacionalnoga opsadnog stanja kod Srba općenito može imati istodobno nekoliko funkcija. Prilagodbena funkcija može se sastojati od konformiranja s vrijednostima političko-propagandnih poruka države, vrijednosno-ekspresivna funkcija može se sastojati od izražavanja pozitivnog stava prema centralnim vjerovanjima političko-propagandnih sadržaja, a spoznajna funkcija može se manifestirati u reinterpretaciji političke realnosti pod utjecajem političke propagande.

Nacionalna zatvorenost koja je u većem stupnju prisutna kod građana hrvatske nacionalnosti je jedan oblik reaktivne dimenzije etnocentrizma. Smootha (1987.), naime, razlikuje reaktivni etnocentrizam koji se pojavljuje u određenim situacijama od izvornog (genuine) etnocentrizma koji je ukorijenjen u skupnoj kulturi i tradiciji. Međutim, hrvatska nacionalna zatvorenost na uzorku opće populacije nije u našem slučaju reakcija na nekakav izvorni etnocentrizam ukorijenjen u određenoj skupnoj kulturi i tradiciji, već je reakcija na konkretnu nacionalističku ideologiju u Srbiji. Drugo je pitanje u kojoj je mjeri ta ideologija, koja se manifestirala krajem 80-ih i koja traje do danas, bila ranije latentno prisutna u srpskoj političkoj kulturi i tradiciji.

Pretpostavka da realna prijetnja ili ugroženost povećava svjesnost o vlastitoj unutar skupnoj solidarnosti, uzrokuje hostilitet prema izvoru prijetnje i time povećava etnocentrizam, a temelji se na Campbellovoj teoriji realnoga konflikta (1965.), tek djelomično ima empirijsko uporište, odnosno potvrdu. Realni grupni konflikt, naime, ne mora nužno producirati sve komponente etnocentrizma, već samo neke od njih, i to u različitom intenzitetu. Koje će komponente etnocentrizma imati značenje centralnoga vjerovanja i formirati prepoznatljivu političko-psihološku strukturu, ovisi o naravi grupnoga konflikta i načina percipiranja tog konflikta od pripadnika nersrpske nacionalnosti, ali isto tako i od dostupnih ili barem pre-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 11 (2002),
BR. 1 (57),
STR. 1-22

ŠRAM, Z.:
DIMENZIJE...

poznatljivih političkih mehanizama obrane. Naši nalazi u određenoj mjeri potvrđuju stajališta teorije različitih vjerovanja (Rokeach, Smith i Evans, 1960.) prema kojoj se članovi tuđe skupine ne odbijaju zbog toga što pripadaju određenoj etničkoj skupini već zbog toga što imaju različita vjerovanja. U strukturi mentaliteta nacionalnoga opsadnog stanja naziru se potencijalni međuskupni konflikti koji ukazuju na prisutnost propozicije teorije "žrtvenog janjeta". U strukturi svijesti o kolektivnoj nacionalnoj ugroženosti implicitno je prisutna pomaknuta agresivnost prema nacionalnim manjinama koje u takvom kognitivnom repertoaru funkcionalno služe kao "žrtveno janje". Komplementarnost različitih teorijskih pristupa kojima se objašnjava odbijanje članova tuđe skupine može se ovdje vrlo jasno vidjeti: nacionalna manjina može biti "žrtveno janje" koje se percipira kao da ima različita vjerovanja ili političke stavove, a različiti politički stavovi mogu biti pospešeni realnim skupnim konfliktom. Dakle, generator interetničkih konflikata nalazi se u kognitivnom repertoaru mentaliteta nacionalnoga opsadnog stanja koji je u svojoj biti refleksija konkretne državne propagande ili nacionalno-političkoga programa većinskog naroda. Kao posljedica mentaliteta nacionalnoga opsadnog stanja mogu se pojavljivati različiti oblici etnocentričke svijesti kod pripadnika ostalih nacionalnih skupina koji žive u neposrednom socijalnom okružju većinskoga naroda. Koje će pak dimenzije etnocentrizma biti više ili manje dominantne, ovisi o konkretnom povijesnom iskustvu i o različitim psihološkim i socijalnim karakteristikama pojedine etničke skupine (Šram, 2000.). Naši nalazi potvrđuju da različite dimenzije etnocentrizma imaju funkcionalno različite psihološke dimenzije i da unutar skupna identifikacija ne implicira nužno hostilitet prema drugim etničkim skupinama (Brewer, 1979.; Sears, 1987.).

Iako smo utvrdili relativnu neovisnost i psihološku funkcionalnu različitost ekstrahiranih dimenzija etnocentrizma, ipak se one nalaze u takvim međusobnim korelacijama da upućuju na postojanje generalne unutarnje konzistentne strukture "etnocentrizama". Struktura prve glavne komponente skale Etno-2 sadrži potencijalnu bihevioralnu subdimenziju u obliku nacionalne zatvorenosti, afektivnu subdimenziju u obliku nacionalne afektivne vezanosti i kognitivnu subdimenziju u obliku mentaliteta nacionalnoga opsadnog stanja. Stoga bismo etnocentrizam definirali kao sustav relativno povezanih stavova koji na bihevioralnoj razini ukazuju na socijalno interakcijsku selektivnost, pristranost i međunacionalno nepovjerenje, na afektivnoj razini ukazuju na doživljaj vlastite etničke skupine kao drugoga Ja i proširene obitelji i osjećaja individualne ugroženosti, a na kognitivnoj razini ukazuju na prisut-

nost opće zavjere i na potrebu nacionalne homogenizacije. Treba ovdje, međutim, naglasiti da subjektivni osjećaj individualne nacionalne ugroženosti nije uvijek faktorski zasićen generalnim etnocentrizmom, već je više indikator ugroženosti pojedinca kao građanina ove zemlje (Šram, 1998., 1999.). Etnocentrizam, kako smo ga ovdje definirali, ne podrazumijeva automatski prisutnost nacionalne isključivosti kao svojevrsne patologije nacionalnoga osjećaja – kako nacionalnu isključivost određuje Šiber (1998.). Pojedinci koji postižu relativno visoke skorove na skali etnocentrizma (Etno-1) ne moraju nužno u konkretnim socijalnim transakcijama s pripadnicima drugih etničkih skupina iskazivati "patološku" nacionalnu isključivost. Vidjeli smo, na primjer, da je u općoj populaciji kod Srba prisutan veći stupanj generalnoga etnocentrizma, ali to ne znači da je u istom intenzitetu kod Srba prisutna nacionalna isključivost kao svojevrsna patologija nacionalnoga osjećaja. Dobiveni rezultat samo ukazuje na to da je u određenom društveno-političkom kontekstu etnocentrizam kod Srba znatno prisutniji nego kod ostalih etničkih skupina. Većem intenzitetu etnocentrizma kod Srba u velikoj mjeri pridonosi kognitivna komponenta etnocentrizma koja se očituje u obliku mentaliteta nacionalnoga opsadnog stanja deriviranoga na temelju postojeće nacionalno-političke ideološke matrice. Prinos pojedine subdimenzije etnocentrizma ne bismo mogli odrediti da nismo izvršili faktorizaciju skale i ekstrahirane komponente stavili u relaciju s nacionalnom pripadnosti ispitanika. Zato je potrebno da budući istraživači etnocentrizma u nacionalno mješovitim sredinama najprije provedu faktorsku analizu skale i zatim utvrde koje su subdimenzije u većem stupnju internalizirane u pripadnika pojedinih etničkih skupina. U protivnom će interpretacija nalaza biti vrlo zamagljena u političko-psihološkom smislu. Drugim riječima, potrebno je utvrditi centralnost pojedinih latentnih subdimenzija u različitim etničkim skupinama, kako bi se mogla izvršiti suptilnija i time smislenija interpretacija nalaza istraživanja. Ovisno o ciljevima i dometima istraživanja, mogu se kao zasebne skale primijeniti skale nacionalne zatvorenosti, nacionalne vezanosti i mentaliteta nacionalnoga opsadnog stanja dobivene faktorskom analizom skale Etno-1, jer se pokazalo da imaju visoku unutarnju konzistentnost (Cronbach alpha .93, .90, .88).

I, na kraju, možemo postaviti pitanje na koji se način mogu razriješiti određene nedosljednosti između pojedinih (sub) dimenzija etnocentrizma koje zasigurno djeluju frustrirajuće u području međuetničkih relacija. Ili, na koji se način može smanjiti stupanj etnocentričke svijesti. Imajući u vidu dvije činjenice, prvo da je generalni etnocentrizam najviše prisutan kod

većinskog naroda, i drugo da je taj generalni etnocentrizam dominantno određen kognitivnim repertoarom u čijoj je strukturi prisutna recepcija određene nacionalno-političke ideologije, možemo pretpostaviti da će induktivna kognitivna promjena u određenoj mjeri dovesti do afektivne i biheviornalne promjene u sferi nacionalne svijesti. Kako bi do ove promjene došlo, potrebno je izmijeniti određenu nacionalno-političku ideološku matricu i vokabular političkoga establishmenta. Bez te promjene teško je očekivati smanjenje etnocentričke svijesti. Ostaje, doduše, otvoreno pitanje hoće li se u slučaju smanjenja ili odsutnosti mentaliteta nacionalnoga opsadnog stanja kod Srba smanjiti određen oblik etnocentrizma kod pripadnika ostalih nacionalnih skupina, ili će etnocentrička svijest nacionalno manjinskih skupina poprimiti neke druge, nama dosada nepoznate, oblike. Čini nam se ovdje važnim reći da nacionalizam nije nikakav "otrovni plod" etnocentrizma niti je patriotizam "korisni izdanak" etnocentrizma, jer je riječ o strukturalno različitim psihološkim, političkim i socijalnim konstruktima. Nacionalizam je određeni ideološki obrazac, odnosno komponenta šire političko-ideološke matrice određene države, pa možemo govoriti o službenom nacionalizmu (Kellas, 1991.). Za pojedinca koji podržava takav politički sustav može se kazati da je nacionalist, ali se ne može reći da je netko etnocentrist. Službeni nacionalizam se često poistovjećuje s patriotizmom, pa je stoga teško razlikovati "zdravi" od "bolesnog" patriotizma. Etnocentrizam je primarno psihološki fenomen koji može u određenoj mjeri ukazivati na internalizaciju nacionalističke ideologije ili pak reakciju na tu istu ideologiju. Stoga držimo da se u političko-psihološkim i socijalno-psihološkim istraživanjima ne bi trebao rabiti termin "nacionalizam" niti konstruirati skale "nacionalizma", a još manje bi trebalo neke (sub)dimenzije etnocentričke svijesti ili nacionalno-političkoga programa nazivati "patriotizmom". Etnocentrički sindrom ne sastoji se od međusobno povezanih osobina kao što su inferiornost, grandomanija, proganjanje i agresivnost (Zvonarević, 1989.). Tako međusobno povezani simptomi mogu ukazivati na psihopatološku strukturu ličnosti u čijoj se pozadini nalazi depresivno-paranoidni sindrom, a ne na strukturu etnocentrizma (Šram, 2000.).

LITERATURA

Abelson, R. P. (1972.). Are Attitudes Necessary? U: B. T. King & E. McGinnies (eds.), *Attitudes, Conflict and Social Change*. Academic Press. New York & London.

Adorno, T. W., Frenkel-Brunswick, E., Levinson, D. J., Nevitt, R. S. (1950.). *The authoritarian Personality*. Harper & Row. New York.

Anderson, B. (1983.). *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso/NLB. London.

- Bar-Tal, D. (1986.). The Masada Syndrome: A Case of Central Belief. U: N. Milgram (ed.), *Stress and coping in time of war*. Brunner/Mazel. New York. pp. 32-51.
- Bar-Tal, D. (1992.). Beliefs About Negative Intentions of the World: A Study of the Israeli Siege Mentality. *Political Psychology*, 14 (4), 633-645.
- Brewer, M. B. (1979.). In-group bias in the minimal intergroup situation: A cognitive-motivational analysis. *Psychological Bulletin*, (86) 307-324.
- Campbell, D. T. (1965.). Ethnocentric and other altruistic motives. U: D. Levine (ed.), *Nebraska symposium on motivation*. Vol. 13. University Press. Lincoln. Nebraska. pp. 283-311.
- Cohen, J. B. (1972.). Attitudes: Structures and conditions for change. U: J. B. Cohen (ed.), *Behavioral Science Foundations of Consumer Behavior*. The Free Press. New York & London. pp. 195-204.
- Dekker, H., Malová, D. (1994.). The concept of Nationalism. U: *Nationalism, ethnic conflict and conceptions of citizenship and democracy in Western and Eastern Europe*. Vol. 1. ERCOMER. Utrecht. pp. 15-56.
- Deutsch, K. W. (1966.). *Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundations of Nationality*. Cambridge. Massachusetts. MIT Press.
- Dollard, J., Doob, L., Miller, N., Mowrer, O., Sears, R. (1939.). *Frustration and Aggression*. Yale University Press. New Haven.
- Doob, L. W. (1964.). *Patriotism and Nationalism: Their Psychological Foundations*. Yale University Press. New Haven.
- Đurić, Đ. (1978.). Psihološka struktura etničkih stavova dece i roditelja u različitim nacionalnim sredinama Vojvodine. *Psihologija*, 11 (4) 41-51.
- Eisinga, R., Felling, A., Peters, J. (1990.). Church Involvement, Prejudice and Nationalism: A Research Note on the Curvilinear Relationship Between Church Involvement and Ethnocentrism in the Netherlands. *Review of Religious Research*, 31, (4) 417-433.
- Eysenck, H. J. (1954.). *The Psychology of Politics*. Routledge and Kegan Paul. London.
- Ferguson, L. W. (1942.). The Isolation and Measurement of Nationalism. *Journal of Social Psychology*, 16, 215-228.
- Festinger, L. A. (1957.). *A theory of cognitive dissonance*. Stanford University Press. Stanford. California.
- Forbes, H. D. (1985.). *Nationalism, Ethnocentrism, and Personality*. University of Chicago Press. Chicago & London.
- Gellner, E. (1983.). *Nations and Nationalism*. Blackwell. Oxford.
- Hassan, M. K. (1978.). A Study of Ethnocentrism, Prejudice and Related Personality Factors in Hindu and Muslim College Students. *Psychologia*, 21, (3) 150-154.
- Hechter, M. (1975.). *Internal Colonialism. The Celtic fringe in British national Development 1536-1966*. Routledge and Kegan Paul. London.
- Heider, F. (1946.). Attitudes and cognitive organization. *Journal of Psychology*, 21, 107-112.
- Heider, F. (1958.). *The psychology of interpersonal relations*. Wiley. New York.
- Insko, C. A., Schopler, J. (1972.). *Experimental Social Psychology*. Academic Press. New York & London.

- Katz, D. (1960.). The functional approach to the study of attitudes. *Public Opinion Quarterly*, 24, 163-204.
- Kellas, J. G. (1991.). *The Politics of Nationalism and Ethnicity*. Macmillan Education Ltd. Hong Kong.
- King, B. T., McGinnies, E. (1972.). Overview: Social Contexts and Issues for Contemporary Attitude Change Research. U: B. T. King & E. McGinnies (eds.), *Attitudes, Conflict, and Social Change*. Academic Press. New York & London. pp. 1-14.
- Kosterman, R., Feshbach, S. (1989.). Towards a Measure of Patriotic and Nationalistic Attitudes. *Political Psychology*, 10(2), 257-274.
- Krech, D., Crutchfield, R. S., Ballachey, E. L. (1962.). *Individual in Society*. McGraw-Hill Book Company, Inc. New York San Francisco, Toronto London.
- Kuzmanović, B., Šram, Z. (1999.). *Ideološke orijentacije i crte ličnosti*. Hrvatsko akademsko društvo. Subotica.
- LeVine, R. A., Campbell, D. T. (1972.). *Ethnocentrism: Theories of Conflict, Ethnic Attitudes and Group Behavior*. Wiley. New York.
- McGinnies, E. (1970.). *Social behavior: A functional analysis*. Houghton-Mifflin. Boston.
- Osgood, C. E., Tannenbaum, P. H. (1955.). The principle of congruity in the prediction of attitude change. *Psychological Review*, 62, 42-55.
- Ray, J. J. (1984.). Achievement Motivation as a Source of Racism, Conservatism and Authoritarianism. *Journal of Social Psychology*, 123 (1) 21-28.
- Reynolds, V., Falger, V. S. E., Vine, I. (Eds.) (1987.). *The Sociobiology of Ethnocentrism. Evolutionary dimensions of xenophobia, discrimination, racism and Nationalism*. Croom Helm. London & Sydney.
- Rokeach, M., Smith, P. W., Evans, R. I. (1960.). Two kinds of prejudice or one? U: M. Rokeach (ed.), *The opened and closed mind*. Basic Books. New York. Pp. 132-168.
- Rosenberg, M. J. (1956.). Cognitive structure and attitudinal affect. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 53, 15-64.
- Rot, N., Havelka, N. (1973.). *Nacionalna vezanost i vrednosti kod srednjoškolske omladine*. Institut za psihologiju. Beograd.
- Shaw, R. P., Wong, Y. (1989.). *Genetic Seeds of Warfare. Evolution, Nationalism and Patriotism*. Unwin Hyman. Boston.
- Sears, D. O. (1987.). *Group interest: A symbolic politics perspective*. University of Michigan. Ann Arbor.
- Smith, A. D. (1986.). *The Ethnic Origins of Nations*. Blackwell. Oxford.
- Smootha, S. (1987.). Jewish and Arab ethnocentrism in Israel. *Ethnic and Racial Studies*, 10, 1-26.
- Staub, E. (1989.) *The Roots of Evil: The Origins of Genocide and Other Group Violence*. Cambridge University Press.
- Šiber, I. (1985.). Oblici nacionalne vezanosti – faktorska provjera. *Revija za psihologiju*. 11 (4), 41-51.
- Šiber, I. (1998.). *Osnove političke psihologije*. Politička kultura. Nakladno izdavački Zavod. Zagreb.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 11 (2002),
BR. 1 (57),
STR. 1-22

ŠRAM, Z.:
DIMENZIJE...

Šram, Z. (1992.). *Faktorska analiza političkih orijentacija srednjoškolske mladeži*. Neobjavljen rad. Subotica.

Šram, Z. (1995.). Authoritarianism and Etatism. U: D. C. Bruch and R. L. Ellmann (eds.), *Toward a Theory of Nationalism: Cross Cultural Perspectives*. CEP Books. Szeged. pp. 183-194.

Šram, Z. (1998.). *Komponente društveno političke svijesti građana Sente*. Centar za društvena istraživanja. Subotica.

Šram, Z. (1999.). *Politički profil građana Bečeja*. Centar za društvena istraživanja. Subotica.

Šram, Z. (2000.). *Ideološki obrasci i osobine ličnosti*. Hrvatski kulturni centar "Bunjevačko kolo". Edicija: Istraživanja. Subotica

Terhune, K. W. (1963.). *Self and Nation: A Study of Psychological Nature of Nationalism and Patriotism*. Ann Arbor. Michigan.

Uzelac, S., Hofman, E., Ignjatović, I. (1987.). *Latentna struktura stavova prema religiji i naciji*. Neobjavljen rad. Beograd-Novı Sad.

Van den Berghe, P. L. (1981.). *The Ethnic Phenomenon*. Elsevier. New York Amsterdam Oxford.

Weis, W., Fine, B. (1956.). The effects of induced aggressiveness on opinion change. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 52, 109-114.

Zvonarević, M. (1989.). *Socijalna psihologija*. Školska knjiga. Zagreb.

Dimensions of Ethnocentrism and National Belonging

Zlatko ŠRAM
Croatian Academic Society, Subotica

The aim of this paper is to determine (1) whether certain attitudes towards one's own and somebody else's nationality are in such mutual relations that on a latent level they form interpretable, relatively independent dimensions of ethnocentrism, and (2) whether Croats, Hungarians, Yugoslavs, Serbs and examinees from the Croatian national corpus who have only declared themselves nationally as Bunjevci (Bačka Croats), significantly differ among themselves with regard to the degree of internalisation of certain dimensions of ethnocentrism. The research was conducted on a sample of general adult population (N=396) in Subotica. The scale ETNO-1 (26 items) was constructed and factor analysis applied indicating the existence of three latent dimensions of ethnocentrism: national restrictedness, national affective commitment, and the mentality of national state of emergency. Canonical discriminant analysis established that members of different national groups differ among themselves with regard to the degree of internalisation of certain latent dimensions of ethnocentrism. The interfactor correlation values are such that they indicate the possibility of constructing a scale of a kind of general ethnocentrism.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 11 (2002),
BR. 1 (57),
STR. 1-22

ŠRAM, Z.:
DIMENZIJE...

Dimensionen des Ethnozentrismus und nationale Zugehörigkeit

Zlatko ŠRAM
Kroatische akademische Gesellschaft, Subotica

Mit der vorliegenden Arbeit wurde versucht, folgende Fragen zu beantworten: (1) Stehen bestimmte Einstellungen zur eigenen Nation sowie zu anderen Volksgruppen solchermaßen in Zusammenhang, dass unterschwellig verschieden interpretierbare und relativ unabhängige Dimensionen von Ethnozentrismus ausgebildet werden? (2) Gibt es, hinsichtlich des Ausmaßes, in dem einzelne Dimensionen von Ethnozentrismus internalisiert werden, große Unterschiede zwischen Kroaten, Ungarn, Jugoslawen, Serben und kroatischstämmigen Bevölkerungsteilen, die sich als "Bunjevci" (Bezeichnung für Kroaten, die in der Batschka angesiedelt sind – Anm. d. Übers.) deklarieren? Eine entsprechende Untersuchung wurde unter erwachsenen Einwohnern (N = 396) der nordserbischen Stadt Subotica durchgeführt. Es wurde eine Skala mit 26 Einzelementen konstruiert ("Ethno-1") sowie eine Faktorenanalyse angewandt, welche auf das Bestehen dreier latenter Dimensionen von Ethnozentrismus verwies: nationale Verslossenheit, nationale affektive Verbundenheit und "Mentalität des nationalen Belagerungszustands". Anhand einer diskriminativen Analyse stellte man fest, dass sich die Mitglieder der einzelnen Volksgruppen hinsichtlich des Internalisierungsgrades einzelner latenter Ethnozentrismus-Dimensionen unterscheiden. Interfaktorielle Korrelationen wiederum verweisen auf die Möglichkeit, eine Skala zum Phänomen eines generellen Ethnozentrismus zu erarbeiten.